EKONOMİ BİLİMLERİ DERGİSİ
Cilt:17 **No:** 3 **Yıl:** 2025 **ISSN:** 1309-8020 (Online) (**ss.** 194-205)

RANT KOLLAMA ve KÂR SAĞLAMA*

Yazan: James M. Buchanan

Tercüme Eden: Abdulkadir Kepçe
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İç Denetçi &
Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
E-mail: abdulkadir.kepce@ikcu.edu.tr
ORCID ID: 0009-0003-4821-7401

Rant kollama (rent seeking) terimi uygulamalı iktisat teorisinde özgül bir terim olarak henüz 1970'lerde kullanılmaya başlanmış olsa da terimin tanımladığı davranış biçimi insanlık tarihi boyunca var olmuş, bundan sonra da var olmaya devam edecektir. Kurumsal yapılardaki değişimler 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında var olmayan fırsat penceresini aralamış, davranışsal bağlamda rant kollamanın önemini giderek artırmıştır.

Peki *rant kollama* nedir? İlk bakışta kelime anlamı olarak *kira rantı* gibi gözükse de gerçekte bu terim gayrimenkul sahiplerinin kira geliri elde etme arzusuna atıf yapmamaktadır. İktisatçılar için farklı anlam içeren *rant kollama* kavramı, iktisat teorisi ders kitaplarında yer alan *rant* kavramına dayanmaktadır. Buna göre rant, bir üretim faktörü sahibinin, söz konusu üretim faktörünü alternatif kullanımı durumunda elde edebileceği gelirden daha fazla geliri elde etmesi ya da kısaca fırsat maliyetinin üzerinde gerçekleşen geliri ifade etmektedir. Bu anlamda rant, söz konusu kaynağı belirli bir kullanım alanına çekmek için gerekli olmayan, tahsis açısından zorunlu bulunmayan bir ödemeyi temsil etmektedir. Söz konusu kitaplardaki bu temel tanım, rant kollama kavramının genel anlamını açıklığa kavuşturma çabaları için bir başlangıç noktası sunmakta, ancak içinde bazı belirsizlikleri de barındırmaktadır. Bu belirsizliklerin bir kısmı giriş bölümünde kısaca ele alınacaktır.

Kaynak sahipleri, daha azına kıyasla daha fazla kârı tercih ettikleri sürece, rant kollama faaliyetinde bulunmaları muhtemeldir, ki rant kollama esasında *kâr arayışının* (profit seeking) başka bir ifadesidir. Geleneksel iktisadi etkileşim modelleri, bireylerin gelecekte elde etmeyi bekledikleri gelir akımlarının bugünkü

* Buchanan, J.M. 1980. "Rent Seeking and Profit Seeking", in: *Toward a Theory of the Rent-Seeking Society,* ed. James M. Buchanan, Robert D. Tollison, and Gordon Tullock College Station: Texas A&M University Press, 1980. 3-15.

değerlerini maksimize etmeye çalıştıkları varsayımına dayanır. İktisat teorisinin temel gösterimlerinden biri de bu bireysel kâr arayışı ile arzu edilen toplumsal sonuçlar arasındaki ilişkilerdir. Adam Smith'ten bu yana, kasap ve fırıncının kâr arayışına dayalı faaliyetlerinin, toplumun tüm üyeleri için faydalı sonuçlar ürettiğini biliyoruz. Piyasalar yalnızca bu tür kâr arayışı faaliyetler sayesinde kaynakların alternatif kullanımlar arasında daha etkin biçimde tahsis edilmesini, üretim ve dağıtımın organize edilmesini ve fiyatların karşılaştırmalı değer ölçütleri olarak belirlenmesini sağlayabilmektedir. İdealize edilmiş bir piyasa düzeni modelinde, kâr arayışı faaliyetleri, tek bir katılımcı tarafından ne öngörülebilen ne de anlaşılabilen, ancak söz konusu düzenin bir özelliği olarak değerlendirildiğinde *iyi* olarak nitelendirilebilen sonuçlar üretmektedir. Bu bakımdan, düzenli bir piyasa yapısında kâr arayışı, *dışsal fayda* yaratmaktadır. Pigou'nun terminolojisiyle ifade edecek olursak, kâr arayışının sosyal marjinal ürünü, özel marjinal ürününü aşar.

Önceki paragrafta, tartışma ilerledikçe kavramı bilinçli olarak *rant kollamadan* (rent seeking) *kâr sağlama* (profit seeking) kaydırdım. Bunu yapmamdaki amaç, bireylerin kendi yetenek ve fırsatlarından elde ettikleri getirileri maksimize etmeye çalışırken sergiledikleri davranışın, düzenli bir piyasa yapısı içinde toplumsal açıdan yararlı olabileceğine dair bilinen önermeyi hatırlatmaktır; ki bu davranışı *kâr sağlama (profit seeking)* olarak adlandırabiliriz. Aynı davranış, farklı bir kurumsal yapı altında, toplumsal açıdan faydalı sonuçlar doğurmayabilir. Bireylerin fırsatlardan elde ettikleri getiriyi maksimize etme çabaları istemeden de olsa *kötü* sonuçlar doğurabilir. *Rant kollama* terimi, bireysel değeri maksimize etme çabalarının *sosyal verimlilik (social surplus)* yerine *sosyal israf* (social waste) ürettiği kurumsal ortamlardaki davranışları tanımlamak amacıyla geliştirilmiştir. Bir kez daha vurgulamalıyım ki, bireysel karar alıcı düzeyinde davranışın kendisi, piyasa içi kâr sağlama davranışından farklı değildir. Bireysel değer maksimize etme girişimlerinin istenmeyen sonuçlarının *iyi*'den *kötü*'ye doğru kayması, bireylerin ahlaki bakımdan değişmesi ya da eylemlerini buna göre değiştirmeleriyle değil, kurumsal yapının değişmesiyle açıklanabilmektedir. Kurumsal yapının değişmesiyle birlikte bireysel tercihlerde bulunulan ortam da dönüşmüş olur. Kurumlar düzenli piyasalardan uzaklaşıp, kaynak tahsisinin doğrudan siyasal süreçlerle belirlendiği kaotik bir yapıya yöneldikçe, rant kollama önemli bir toplumsal olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

EKONOMİK RANT

İktisat ders kitaplarında yer alan *rant* veya *ekonomik rant* tanımına geri dönecek olursak, bir üretim faktörü sahibi, bu üretim faktörünün alternatif kullanımında elde

edebileceği kazancın üzerinde bir ödeme alıyorsa, yani fırsat maliyetinin üzerinde bir getiri elde ediyorsa, bu fazlalık için herhangi bir tahsiste bulunması gerekmez. Çünkü söz konusu kaynak birimi, maliyetin üzerindeki herhangi bir ödeme ile, hatta son derecede küçük bir ek ödeme ile dahi mevcut kullanım alanına yönelmiş olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, ekonomik rant gerçek iktisadi değer yaratma yani "social surplus"a benzemektedir. Aslında rantın görünürdeki bu niteliği, piyasa sürecini tam olarak anlamayan birçok kişide büyük çaplı kavramsal karmaşaya neden olmaktadır.

Düzenli bir piyasa yapısında, ekonomik rantların potansiyel çekiciliği hem kaynak sahiplerine hem de kaynakları üretimde bir araya getiren girişimcilere önemli bir motivasyon sağlar, ki zaten sistemi harekete geçiren temel unsur da girişimcilerin sergilediği eylemlerdir. Girişimciler, ekonomik rant elde etmeye yönelik yeni fırsatlar aradıkça veya mevcut fırsatları daha etkin biçimde kullanmaya çalıştıkça, kaynakların yeniden tahsis süreci sürekli tetiklenir. Bu dinamik süreç, yine istemeden ortaya çıkan doğal bir sonuç olarak, ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi mümkün kılar. Bir piyasa yapısında ekonomik rantın rolü, bu dinamik süreçten bağımsız olarak doğru biçimde anlaşılamaz.

Yukarıda bahsettiğimiz sürekli tetiklenen kaynakların yeniden tahsis süreci ile ilgili rantın iki önemli özelliğinin vurgulanması gerekir. Birincisi, piyasa sistemlerinde tüm ekonomik rant, zaman içinde meydana gelen uyum süreçleriyle birlikte aşınma veya dağılma eğilimi gösterir. Maliyetin üzerindeki ödemeler ister girişimcilere yapılsın isterse diğer üretim faktörü sahiplerine yapılsın, aynı ya da benzer alanlara başka kâr/rant arayışı içinde olan kişileri çekmek zorundadır. Piyasaya kâr/rant arayışı içinde olan başka kişiler girdikçe ve bu girişlerin sayısı arttıkça başlangıçta elde edilen rantlar düşecek ve nihayetinde rant tamamen ortadan kalkacaktır. Piyasa uyumunun tam anlamıyla sağlanıp denge durumunun oluşmasıyla ekonomik rantlar ortadan kalkar ve girişimcilik dâhil tüm üretim faktörleri sahipleri, piyasa sistemi tarafından rekabetçi biçimde belirlenen getiri oranlarını kazanırlar. İkinci özellik ise; dinamik uyum sürecinde, ki bu süreç modellerde varsayılan denge durumuna hiçbir zaman tam olarak ulaşmaz, ekonomik rantlar pozitif olduğu kadar negatif de olabilir. Tahminlerinde hata yapan veya gerçekleşmeyen fırsatlara gereğinden fazla uyum sağlayan kaynak sahipleri ve girişimciler, fırsat maliyetlerinin altında bir getiri elde edebilirler. Bu negatif rantların (zararların) varlığı, uyum sürecine simetri kazandırır ve nihayetinde kaynakların yeniden tahsisini hızlandırır.

Konunun bütünlüğü açısından, ekonomik rantların zaman boyutuna kısaca değinmemiz gerekir. Fiziksel özellikleri nedeniyle yalnızca tek bir kullanım alanına

sıkı biçimde bağlı olan bir üretim faktörünün (belirli bir makine, bina veya insan yeteneği gibi) sahibine sağladığı ekonomik rant kısa vadede pozitif olabilir ancak söz konusu kaynağın, özgülendiği kullanım alanı dışında benzer bir alternatif getiri elde etme olasılığı az ya da hiç olmayabilir. Bu durumda, kaynak sahibinin yeniden tahsis yönünde herhangi bir teşviki bulunmaz. Öte yandan, aynı yatırım uzun vadede ya da planlama perspektifinden bakıldığında negatif ekonomik rant üretiyor olabilir. Gelirler, alternatif kullanım alanlarında benzer yatırımların sağlayabileceği getirilerin altında kalabilir. Böylesi bir durumda, Marshall terminolojisiyle ifade edecek olursak pozitif *yarı-rantlar (quasi-rents)* mevcut olsa bile, başlangıçtaki tahsise ilişkin negatif ekonomik rant, ek kaynakların bu kullanım alanına yönelmesini engelleyecektir. Bu nedenle kaynakların bu kullanım alanından uzaklaşması, yeniden tahsis sürecinin gerçekleşmesi, fiziksel tesislerin zamanla yıpranması ve amortismana tabi tutulmasıyla *ters yatırım (disinvestment)* süreci üzerinden gerçekleşecektir.

PİYASALARDA RANTLARIN AŞINMASI

Yeni yatırımlar için mevcut fırsatların *net çekiciliği* ile ilgilendiğimizden, ekonomik rantların nasıl ortaya çıktığını ve düzenli piyasa yapılarında zaman içinde nasıl aşındığını gösteren süreci, temel düzeyde ele almak yararlı olacaktır.

Bir kişinin, potansiyel bir girişimcinin, daha önce kimsenin keşfetmediği bir kaynak kullanım biçimini veya kaynak bileşimini keşfettiğini düşünelim.[2] Ekonomide başka hiç kimse bu olası fırsattan haberdar değildir. Girişimci üretimi organize eder ve yeni mal veya hizmeti satmaya başlar. Bu ilk dönemde, söz konusu girişimci tanım gereği tam bir tekelci konumundadır. Bu nedenle, alternatif bir kullanımda elde edebileceği getirinin üzerinde bir kazanç sağlayabilir. Girişimci kapasitesi üzerinden *ekonomik rant* elde eder. Zaten böyle bir rant beklentisi, söz konusu girişimcilik faaliyetini başlatan temel motivasyondur. Ancak vurgulanması gereken önemli nokta; söz konusu bu rantın, ekonomide mevcut değerin başka bir yerden saptırılmasıyla değil, ek sisteme yeni değer yaratılmasıyla ortaya çıkmasıdır. Girişimcinin yarattığı rant, fonksiyonel olarak *rant kollamadan* tamamen farklıdır. Yenilikçi girişimcinin rant elde ettiğinin gözlemlenmesi, yeni ürün veya hizmeti taklit edebilecek ancak henüz yenilik yapmamış diğer üreticilere piyasa sinyalleri gönderir. Girişe yönelik açık engeller bulunmadığı sürece, diğer üreticiler piyasaya girerek aynı malı veya yakın bir ikameyi üretmeye başlarlar. Piyasadaki arz genişler ve nihayetinde fiyat düşer. Yenilikçinin başlangıçtaki tekel gücü ve dolayısıyla

[2] Bkz. Girişimciliğin rolünü analiz eden bir çalışma için bkz. Israel Kirzner, *Competition and Entrepreneurship* (Chicago: University of Chicago Press, 1973).

ekonomik rantı aşınır ve bu aşınmanın faydası genel olarak tüketicilere yansır. Nihai denge durumunda tüketiciler yeni üründen tam faydayı elde eder. Üreticilerin elde ettiği rantlar, rekabetçi piyasa uyumunun dinamikleri içinde *yok* olur. Ekonomi genelinde kaynaklar, yeni malın üretimi ile diğer kullanım alanları arasında etkin biçimde tahsis edilir.

Gelişen ve değişen bir ekonomide tahsis etkinliğinin sağlanmasında *giriş özgürlüğü* kritik öneme sahiptir. Yenilikçi girişimcilerin elde ettiği rantlardan kazanç sağlayan üreticilerin piyasaya girişinin etkin biçimde engellenmesi durumunda, rantların aşınması gerçekleşmeyecek ve elbette kaynaklar yeni ürünün üretimine doğru kaymayacaktır. Bu koşullarda, piyasa çıktısı tekel düzeyinin üzerine çıkmayacak, fiyatlar da düşmeyecektir.

TOPLUMSAL GETİRİ OLMAKSIZIN RANT KOLLAMA

Buraya kadar yapılan analiz, basit ve temel bir iktisat çerçevesinde ilerlemiştir. Peki *rant kollama* burada nasıl ortaya çıkmaktadır? Bunun için yalnızca durumu, belirli bir *giriş kısıtlaması* türünün var olduğunu varsayarak değiştirmemiz yeterlidir. Bunu basit ve tarihsel olarak da olgusal bir örnekle açıklayabiliriz. Yeni bir mal, hizmet veya üretim süreci keşfetmek yerine, yenilikçi bir girişimcinin hükümeti kendisine bir tekel hakkı vermesi gerektiğine ikna ettiğini varsayalım. Devlet de bu hakkı, tüm potansiyel rakiplerin girişini engelleyerek uygulamaya koymuş olsun. Piyasaya giriş engellendiği için bu süreçte hiçbir yeni değer yaratılmayacak; aksine, tekelleşme sebebiyle net bir değer kaybı oluşacaktır. Elde edilen rant, tüketicilerden genel olarak alınan değerin ayrıcalıklı rant kollayıcıya aktarılmasını yansıtır ve bu aktarımın kendisi ekonomide net bir değer tahribatına yol açar.

Bir saray mensubunun kraliçeyi, krallık boyunca iskambil kâğıdı satma için kendisine kraliyet tekeli vermeye ikna ettiğini varsayalım. Böylesi bir ayrıcalıkla donatılan saray mensubu, dikkate değer tekel kârları ya da ekonomik rantlar elde edecektir; bunu da sektöre girmek isteyebilecek diğer kişiler gözlemleyecektir. Ancak bu kişilerin piyasaya girişleri, kraliyet tekel ayrıcalığının uygulanması yoluyla etkin biçimde engellenmektedir. Ne var ki kraliçe verdiği ayrıcalığı geri de alabilir; dolayısıyla potansiyel rakiplerin, içlerinden birinin bu farklı ve avantajlı konumdan sınırsızca yararlanmasına sessizce katlanmaları beklenemez. Potansiyel girişimciler pasif gözlem yerine, aktif biçimde rant kollama faaliyetleri yürütmeye başlayacaktır. Bu kişiler, kraliçenin desteğini kendi lehlerine çevirebilmek için çaba, zaman ve diğer üretken kaynaklarını çeşitli girişimlere yatıracaklardır. Terfi arayışları, reklam, iltifat, ikna çabaları, pohpohlama ve benzeri rant kollama faaliyetlerinde bulunacaklardır.

Bu faaliyetlerin istemeden ortaya çıkan sonuçları ile rekabetçi piyasa sürecindeki kâr arayışının sonuçları arasındaki karşıtlık son derece çarpıcıdır. Piyasaya girişin engellendiği ya da en fazla bire bir ikameye izin verilen bir ortamda potansiyel girişimcilerin rant kollama faaliyetleri kaçınılmaz olarak *toplumsal israf* yaratır. Kraliçenin desteğini kazanma çabalarına tahsis edilen kaynaklar, ekonominin başka alanlarında değerli mal ve hizmetler üretmek için kullanılabilecekken, rant kollama sürecinde net hiçbir değerin ortaya çıkmasına imkan tanımayacaktır. Buna karşılık rekabetçi piyasada, potansiyel girişimcilerin kaynakları doğrudan daha önce tekel konumunda olan mal veya hizmetin ya da yakın ikamelerinin üretimine yönelir; bu kullanımda söz konusu kaynaklar, alternatif istihdam alanlarına kıyasla daha verimli hâle gelirler. Rekabetçi piyasada tekel rantlarını ele geçirme yönündeki girişimlerin istemeden doğan sonuçları *iyi'*dir; çünkü piyasaya giriş mümkündür. Buna karşılık, devlet tarafından dayatılan yapay tekelci ayrıcalıklar altında oluşturulmuş avantajlı konumları ele geçirme girişimlerinin sonuçları *kötü'*dür; çünkü piyasaya giriş mümkün değildir.

Rant kollama, tüm çeşitleriyle birlikte ikinci modele yani rant tarafından motive edilen, ancak toplumsal açıdan arzu edilmeyen sonuçlara yol açan faaliyetlere karşılık gelmektedir.

RANT KOLLAMA ve DEVLET MÜDAHALESİ

Makalenin başında belirttiğimiz üzere; halen de devam etmekte olan kurumsal yapılardaki değişimler, modern siyasal iktisatta rant kollama çabalarının önemini giderek artırmaktadır. Devlet faaliyetlerinin; kişisel ve mülkiyet hakkı dâhil bireysel hakların korunması ve gönüllü olarak müzakere edilmiş özel sözleşmelerin uygulanmasının sağlanmasıyla sınırlı olduğu sürece, ekonomik davranış üzerinde piyasa süreci belirleyici olmakta ve ortaya çıkan her türlü ekonomik rant, rekabetçi girişin etkileri sayesinde ortadan kalkmaktadır. Ayrıca ekonomik rant elde etme beklentisi, kalkınma, büyüme ve düzenli değişim süreçlerinin dinamik yapısını güçlendirmektedir. Buna karşılık, günümüzde geniş çapta görüldüğü üzere, devlet faaliyetinin asgari ya da koruyucu devletin tanımladığı sınırların önemli ölçüde ötesine geçmesi ve devletin piyasa uyum sürecine parça parça müdahale etmeye başlaması durumunda, rantların aşınmasına ya da ortadan kalkmasına yönelik eğilimler tersine dönmekte ve hatta tamamen engellenebilmektedir. Bununla birlikte rantların varlığını sürdürmesi kaçınılmazdır ve potansiyel rakiplere iletilen sinyaller, standart piyasa uyum mekanizmaları altında olduğu kadar güçlü kalmaya devam etmektedir. Bu nedenle, söz konusu rantları ele geçirmeye yönelik girişimler ortaya çıkacak; bu girişimlerde kullanılan kaynaklar ise her ne kadar yapılan

yatırımlar katılımcıların tamamı açısından bütünüyle rasyonel olsa da toplumsal açıdan bir israfı ifade edecektir. Sonuç olarak rant kollama faaliyetleri, ekonomide devlet müdahalesinin kapsamı ve genişliğiyle, başka bir ifadeyle kamu sektörünün göreli büyüklüğüyle doğrudan ilişkilidir.

En bariz görülen fırsatlar, yukarıda verdiğimiz kraliyetin tekel ayrıcalığı tanıması örneğine en yakın modern örneklerdir. Keyfî biçimde arz kısıtlandığında ve fiyatların *piyasa dengeleyici* düzeylere yükselmesine izin verildiğinde, rantlar söz konusu faaliyeti yürütme haklarını elde edenlere tahakkuk eder. Devlet tarafından verilen lisanslar, kotalar, izinler, yetkilendirmeler, onaylar ve imtiyaz tahsisleri *devlet eliyle yaratılan keyfî ve/veya yapay bir kıtlığı* ifade eder. Bu tür bir kıtlığın makul bir kamu politikası olup olmadığı bizim konumuz değildir. Gerekçesi ne olursa olsun, böyle bir kıtlık potansiyel olarak rantların ortaya çıkmasına, bu da rant kollama faaliyetlerine yol açar. Bireyler, ya yapay olarak kıt hâle getirilmiş bu fırsatlara ilişkin hakların ilk tahsisini elde etmek için ya da ayrıcalıklı konumlardan düşürülen önceki hak sahiplerinin yerine geçebilmek amacıyla gerçekten kıt olan kaynakları yatırıma dönüştürürler. Her iki durumda da bu yatırımlar süreçten önceki duruma (ex-ante) bakıldığında her ne kadar bireysel açıdan rasyonel olsa da süreç sonunda (ex-post) değerli toplumsal kaynaklar israf edilmiş olur. Hükümetin eylemleri tekelci konumlar yaratıp bu tekel yapıyı desteklediğinde ve piyasaya girişleri fiilen engellediğinde, rant arayışının ortaya çıkmasına ilişkin pek az soru gündeme gelir. Çünkü yeni üreticilerin piyasaya girişiyle arzın genişlemesi sonucu fiyatların rekabetçi düzeylere düşmesine izin verilmediği için rantlar ortaya çıkar. Bununla birlikte, yine hükümetin piyasaya müdahale ederek fiyatları rekabetçi seviyelerin üzerinde değil de altında tutmaya çalıştığı durumlarda da farklı fakat yine de israf niteliğinde bir rant arayışı ortaya çıkar. Basit tekel durumunda ve yukarıda verilen örneklerde, rantın ortaya çıkmasının sebebi gerçek arz fiyatının uygulanan fiilî fiyatın altında kalmasıdır. Bununla birlikte talep bu fiilî fiyata göre ayarlanmasına izin verilir, ki böylece piyasa dengesi sağlanmış olur. Bu durumda oluşan *artık rant,* mal veya hizmeti pazarlama hakkına sahip olan satıcıya geçer. Bu durumun karşıtı ise; gerçek talep fiyatının, uygulanmasına izin verilen fiili talep fiyatının üzerinde olduğu, arz fiyatının da piyasa dengesi için fiili fiyata uyum sağladığı bir durumdur. Tıpkı ilk durumda olduğu gibi, gerçek talep fiyatı ile gerçek arz fiyatı arasındaki fark (her ikisi de alıcı ve satıcılar açısından fırsat maliyetini yansıtır) rant üretir. Ancak bu ikinci durumda rantlar satıcılara değil (çünkü satıcılar burada rekabetçi şekilde örgütlenmiş olabilir), talep tarafında piyasaya girme hakkına sahip olan alıcılara geçer. İlk durumda piyasaya girmesi engellenen potansiyel aktörler arz tarafındaki üretici-satıcılar iken (ki eğer girişlerine izin

verilirse fiyatı düşürerek rantı ortadan kaldırırlar) ikinci durumda engellenenler talep tarafındaki potansiyel alıcılardır; onların girişi fiyatı yükselterek rantı ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla analiz tam bir simetri göstermektedir. Örneğin, rekabetçi bir piyasada belirlenen fiyattan 1.000 dolar daha düşük bir fiyata *satın alma hakkı* verilmesi, rekabetçi belirlenen fiyattan 1.000 dolar daha yüksek fiyata *satma hakkı* verilmesiyle aynı ekonomik değere sahiptir. Her iki durumda yayılan teşvik sinyalleri benzerdir ve ortaya çıkan rant kollama davranışı da benzer ya da tamamen aynı olacaktır.

Piyasaların işlemesi, bireysel mülkiyet haklarını koruyan ve sözleşmelerin uygulanmasını sağlayan bir hukuk ve kurumlar seti içinde gerçekleşirse, piyasalar kaynakları alternatif kullanımlar arasında makul ölçüde verimli sonuçlar sağlayacak şekilde tahsis edecektir. Ancak iktisatçılar, verimlilik üzerinde fazla yoğunlaştıklarından, piyasaların siyasal rolüne yeterince dikkat göstermemişlerdir. Şayet piyasalara, kaynakları farklı kullanım alanları arasında tahsis etme imkânı tanınır ise siyasal tahsise ihtiyaç kalmayacak ve aynı zamanda siyasete başvurma ihtiyacı da asgariye inecektir. Ne var ki piyasaların çalışmasına izin verilmediğinde veya tahsis işlevlerine müdahale edildiğinde, siyaset devreye girmek zorunda kalacaktır. Siyasal tahsis, tıpkı piyasa tahsisi gibi, kâr sağlamayı (profit seeking) harekete geçirici güce sahiptir. Kaynakların kalıcı olarak belirli alanlara tahsis edildiği ya da girişimcilerin daha kârlı fırsatları sürekli olarak aramadığı bir piyasa sürecini tasavvur etmek nasıl absürtse, aynı şekilde, siyasal olarak belirlenen bir kaynak tahsisinin bir kez ve sonsuza kadar sabitleneceğini ve kaynak sahipleri ile girişimcilerin tıpkı piyasada olduğu gibi siyasette de daha kârlı fırsatları aramayacağını düşünmek aynı derecede absürttür. Zira kâr sağlama ya da rant motivasyonu, bu iki kurumsal form arasında değişmez. Fark, istenmeyen sonuçlarda ortaya çıkmaktadır. Siyaset yoluyla gerçekleştirilen yeniden tahsis, rant kollama sonucunda yaratılmış kıtlığı ne azaltacak ne de ortadan kaldıracaktır. Siyasette rant kollama en iyi ihtimalle, bir grup rant kollayıcının yerini başka bir grubun almasıyla sonuçlanacaktır.

RANT KOLLAMA OLMAKSIZIN SİYASAL TAHSİS MÜMKÜN MÜDÜR?

Daha önce, bir toplumdaki rant kollama faaliyetlerinin düzeyi ile devletin ekonomideki faaliyet alanının kapsamı ve büyüklüğü arasında bir ilişki kurmuştum. Bu önerme ampirik olarak test edilebilir niteliktedir. Böyle bir testin, rant kollama faaliyetlerinin düzeyi ile devletin ekonomideki faaliyet alanının kapsamı ve büyüklüğü arasındaki ilişkiyi doğrulayacağı mahiyette olduğu kanaatindeyim. Ancak böylesi bir test, hükümetlerin ve siyasal süreçlerin idealize edilmiş

kurgularından değil, devletlerin gerçek dünyadaki fiilî uygulamalarından elde edilen verilere dayanmak zorundadır. Bununla birlikte, en azından kuramsal bütünlük açısından, doğrudan siyasal tahsisin rant kollama faaliyetlerine yol açıp açmayacağı olasılığını da incelememiz gerekir.

Rant arayışı, normalde tahmin edilebilen koşullar altında ortaya çıkar çünkü piyasalara siyasi müdahale, değerli *haklara* erişim sağlayan bazı kişiler için farklı avantajlı pozisyonlar yaratır. Bu olgudan bir tür *ilke* çıkarabiliriz. Eğer siyasal tahsis, israf edici rant kollama faaliyetlerinin ortaya çıkmasına yol açmadan gerçekleştirilecekse, tahsis sonucunda bazı kişilere tanınan farklılaştırılmış avantajların ortadan kaldırılması gerekir. Bu ilke, topluluktaki tüm bireylerin, devletin piyasa ekonomisine müdahalesi sonucu yaratılan kıtlık değerlerine eşit erişime sahip olmaları gerektiğini ima etmektedir. Örneğin, devlet belirli bir malın üretimini ya da satışını sınırlandırmaya karar verirse ve böylelikle ekonomik rantların ortaya çıkmasına imkân tanırsa, bu durumda ortaya çıkacak potansiyel rant topluluktaki her bireye eşit pay miktarınca tahsis edilmesi gerekir. Bu paylaşım önceden ilan edilip, herkes tarafından bilinir hâle gelirse, hiç kimse farklılaştırılmış avantajlar elde etmek için kaynak tahsisinde bulunmayı rasyonel bulmayacaktır. Ancak bu tür bir düzenlemenin dahi rant kollamayı kesin olarak ortadan kaldıracağı söylenemez. Zira devletin eşit paylar tahsis edebildiği biliniyorsa, aynı zamanda eşit olmayan paylar da tahsis edebileceği öngörülebilir. Eğer eşit paylaşım kuralı, bir şekilde her türlü olası kıtlık değerin dağılımında kalıcı olarak uygulanabilirse, en temel düzeyde dahi rant kollama faaliyetinin tamamen ortadan kalkacağını öngörebiliriz.

Yapay olarak oluşturulmuş kıtlık değerlerine ilişkin *hakların* devlet tarafından rastlantısal şekilde dağıtılması daha makul bir yöntem olacaktır. Bu durumda, tüm bireyler haklara ilişkin eşit beklenen değere sahip olur ve rant kollama faaliyetlerine yönelmeleri için çok az ya da hiç teşvikleri kalmaz. Ne var ki, bu durumda da bazı kişiler, tüm siyasal tahsisler değişmez bir kural ya da prosedür olarak geniş bir biçimde kabul edilinceye kadar, söz konusu rastlantısal dağıtım sürecinden olası bir sapma gerçekleşebileceğini öngörebilirler.

Önerilen bu iki koşuldan herhangi biri sağlandığında, piyasaya yönelik devlet müdahalesinin arkasındaki siyasal saiklerin büyük ölçüde ortadan kalkacağını kabul ettiğimizde, rant kollama faaliyetlerini devletin ekonomideki büyüklüğü ile ilişkilendiren ampirik önermenin geçerliliğine dair varsayım da güçlenmiş olur.

RANT KOLLAMANIN ÜÇ DÜZEYİ

Rant kollama faaliyeti birden fazla düzeyde ortaya çıkabilir. Bu olasılıkları tek bir örnek yardımıyla açıklayalım. Varsayalım ki, herhangi bir nedenle, bir belediye yönetimi taksi sayısını sınırlamaya karar vermiş olsun. (Bu kararın arzu edilir olup olmadığı tartışma konumuz değildir.) Eğer değerli lisanslar, potansiyel girişimciler arasında bürokratik bir otorite tarafından dağıtılacak olursa, daha önce ele aldığımız rant kollama faaliyetleri kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. Buna karşılık, belediye yönetimi çıkarılacak taksi lisansı sayısını belirledikten sonra, bu değerli *hakları* potansiyel girişimciler arasında açık artırma yoluyla dağıtırsa, süreç farklı bir nitelik kazanacaktır. Açık artırma yöntemi lisansları doğrudan ve derhâl özel mülkiyet haklarına dönüştürür; ki bu durumda söz konusu haklar tamamen piyasada devredilebilir hale gelecektir. Bu durumda, daha önce tartışılan temel anlamdaki rant kollama faaliyeti ortaya çıkmayacaktır.

Devlet, yapay olarak yaratılmış kıtlığın tüm değerlerini bütünüyle güvence altına alacaktır. Ancak rantların belediye bütçesi düzeyinde ortaya çıkması, rant arayışının ikinci bir düzeye kayabileceğini düşündürmektedir. Potansiyel siyasal girişimciler, artık doğrudan taksi sektörüne girmeye değil, açık artırma gelirlerine erişimi olan siyasal, bürokratik pozisyonlara veya meslek odalarına girmeye çalışabilirler. Şayet rantlar, rantlara erişimi olan pozisyonlarda yer alacak kadar *şanslı* olan kişilere sunulur ise hem siyaset hem de kamu hizmeti (bürokrasi), farklı derecede daha üretken istihdam alanları hâline gelecektir.

Şimdi örneğimizi biraz daha genişletelim ve böylece üçüncü bir rant arayışı düzeyinin de ortaya çıkabileceğini görmüş olalım. Kamu görevlilerinin rekabet koşullarında belirlenmiş maaş ve yan haklar elde ettiğini ve ayrıca edindikleri kişisel ödüllerin de rant unsuru taşımadığını varsayalım. Bu durumda, yapay olarak yaratılmış kıtlıktan kaynaklanan ve açık artırma yöntemi aracılığıyla başlangıçta devlete intikal eden ekonomik rantların, toplumdaki tüm vergi mükellefi yararlanıcılara iade edilmesi gerekmektedir. Ne var ki söz konusu rantlar, bütçe süreci yoluyla ayrımcı olmayan, eşitsiz ya da rastgele bir yöntemle dağıtılmadıkça, üçüncü düzeyde ortaya çıkan rant kollama faaliyetleri, toplam rant değerleri içerisinden farklılaştırılmış payları elde etmeye yönelik olacaktır. Örneğin taksicilik lisanslarının açık artırma yoluyla verildiğini ve kamu görevlilerinin rekabetçi biçimde ücretlendirildiğini; ancak elde edilen fonların, gelir ve/veya servet ile ters orantılı bir şekilde vatandaşlara geri dağıtıldığını varsayalım. Bu denli sıkı biçimde sınırlandırılmış bir modelde dahi, rant kollama faaliyetinde bulunan kişiler, rant

almaya hak kazanmada ölçüt olarak kullanılan gelir veya servet türlerini üretmeyen faaliyetlere yönelebilirler.

Yukarıda verdiğimiz taksicilik örneği, devlet müdahalesi yoluyla yaratılan yapay bir kıtlık durumunda rant kollama faaliyetinin en az üç farklı düzeyde ortaya çıkabileceğini göstermesi bakımından yararlıdır. Rantların *geri kazanılmasına* ilişkin haklar, tüm bireyler arasında eşit ya da rastlantısal biçimde dağıtılmadığı ve açık artırma yoluyla tahsis edilmediği takdirde, potansiyel piyasa girişimcileri, farklılaştırılmış biçimde avantajlı muamele görmek için yetkilileri ikna etmeye yönelik çaba sarf edecekler, rant kollama faaliyetine yöneleceklerdir. Washington'daki lobi faaliyetleriyle özdeşleşmiş figür, bu duruma klasik bir örnek sunmaktadır. Rant kollama faaliyetine ilişkin erken dönem literatürün büyük bölümü, bu tür faaliyetlerin analizine dayanmaktadır. Ancak daha geniş bir anlamda, rant arayışının ikinci düzeyi daha da önemli olabilir. Devlet görevlerindeki maaş ve yan haklar ekonomik rant unsurları içeriyorsa; başka bir deyişle, bu maaş ve ayrıcalıklar özel sektördeki karşılaştırılabilir pozisyonlara kıyasla daha yüksekse, potansiyel siyasetçiler ve bürokratlar bu ayrıcalıklı görevleri elde etmek amacıyla önemli ölçüde kaynak israfına yol açacaklardır. Aşırı eğitim ve formasyon yatırımları (özellikle siyasi makamlara yönelen hukukçular arasında görülenler) ile siyasi kampanyalara yapılan aşırı harcamalar, bu ikinci tür rant arayışına örnek teşkil etmektedir. Rant kollamanın gerçekleşebileceği bu iki temel düzeyin ötesinde, üçüncü düzeydeki faaliyetler, bireylerin ve grupların, belirli fırsatlar üzerinden değil, devletin mali süreci kapsamında maruz kalınan muamele biçimi üzerinden, farklılaştırılmış biçimde avantajlı muamele görmeye ya da dezavantajlı muameleden kaçınmaya veya bu tür avantajları güvence altına almaya yönelik girişimlerini kapsamaktadır. Devlet tarafından farklılaştırılmış biçimde avantajlı ya da dezavantajlı bir vergi muamelesiyle karşı karşıya kalan bir kişi ya da grup, (1) lobi faaliyetlerine girişebilir, (2) karar alma süreçlerine erişim sağlamak amacıyla doğrudan siyasal faaliyete katılabilir ve/veya (3) etkilenen faaliyet alanına girme ya da bu alandan çıkma yönünde planlar yapabilir. Bu üç düzeyin her birinde söz konusu faaliyetlere katılmak rasyonel bir güdüye dayansa dahi, eş zamanlı olarak her üç düzeyde de kaynak israfı ortaya çıkabilmektedir.

SONUÇLAR

Giriş bölümünde verdiğimiz örneklerin de işaret ettiği üzere, rant kollama analizi, esasen geleneksel türde uygulamalı fiyat teorisinden çok daha ötesine geçmemekte ancak modern iktisadın büyük bir bölümünü adeta ters yüz etmektedir. Zira modern iktisat, yaptığı analizlere çoğu zaman düzenli ve işleyen bir piyasa yapısını

varsayarak başlamakta ve incelemesini rekabetçi sürecin idealize edilmiş modeline yönelik daha zarif ve titiz *kanıtlar* ya da *teoriler* üretmeye yoğunlaşmaktadır. Ancak dürüst olmak gerekirse; piyasa süreci hakkında Adam Smith'in bildiklerinin ötesinde bugün ne kadar fazlasını biliyoruz?

Rant kollama analizi, esasen rekabetçi piyasa sürecinin sınırları içinde gerçekleşen etkileşimlere uygulanan araçların büyük ölçüde aynısını kullanmakla birlikte, dikkatini bu sürecin dışındaki ve ötesindeki etkileşimlere ve kurumlara yöneltmektedir. Bu nedenle rant kollama analizini gerçek anlamda kurumsal iktisat olarak adlandırabiliriz. Kamu tercihi yaklaşımını, metodolojik olarak iktisadın temel araçlarının piyasa dışı etkileşimlere genişletilmesi olarak tanımlayacak olursak, rant kollama analizi kamu tercihi literatürü içinde yer almaktadır. Nitekim daha önce kullanılan P*iyasa Dışı Karar Alma Teorisi* başlığı, rant kollama faaliyetinin bu çerçeve altında doğrudan sınıflandırılmasına imkân vermektedir. Hem dostane hem de düşmanca birçok eleştirmenin belirttiği üzere, kamu tercihi teorisi ve mülkiyet haklarının ekonomik teorisi arasında çeşitli benzerlikler vardır. Rant kollama analizi, mülkiyet hakları yaklaşımına kolayca dahil edilebilir ve kamu tercihi teorisinde olduğu gibi, rant kollama teorisi de uygun bir uzantı olarak yorumlanabilir.